

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 11 | pp. 87-91 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА РИСКЛАРНИ ЭКОНОМЕТРИК БАҲОЛАШНИ ИФОДАЛОВЧИ СТАТИСТИК КЎРСАТКИЧЛАР

Раҳманов Меҳридин Синдарович
PhD, доцент Эконометрика кафедраси
Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Аннотация: Мазкур мақолада тижорат банкларида рискларни баҳолашда иқтисодий-математик усуллардан фойдаланишнинг аҳамияти таҳлил қилинган. Рискларни баҳолаш учун эконометрик моделлардан фойдаланиш амалиёти мисолида статистик кўрсаткичларни шакллантириш ва уларнинг прогнозлаштиришдаги ўрни кўрсатилган. Тадқиқот натижалари банклардаги молиявий барқарорликни таъминлашда самарали ёндашувларни жорий этишга хизмат қилади.

Калит сўзлар: тижорат банклари, риск баҳолаш, эконометрик моделлар, статистик кўрсаткичлар, молиявий барқарорлик.

Annotation: This article analyzes the importance of using economic-mathematical methods in risk assessment in commercial banks. An example of the practice of using econometric models for risk assessment shows the formation of statistical indicators and their role in forecasting. The results of the research serve to introduce effective approaches to ensure financial stability in banks.

Key words: commercial banks, risk assessment, econometric models, statistical indicators, financial stability.

Кириш (Introduction)

Тижорат банклари иқтисодиётнинг муҳим бўғини бўлиб, уларнинг барқарорлиги нафақат банк тизимининг, балки умумий иқтисодий барқарорликнинг асосий кўрсаткичларидан биридир. Бугунги кунда банкларнинг молиявий рискларини аниқлаш ва баҳолаш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Ушбу мақоланинг асосий мақсади – тижорат банкларида рискларни баҳолаш учун эконометрик моделлардан фойдаланиш бўйича илмий ёндашувларни ишлаб чиқишдир.

Тижорат банклари фаолиятининг самарадорлиги кўплаб омиллар билан боғлиқ бўлиб, уларнинг асосийларидан бири молиявий рискларнинг тўғри баҳоланиши ҳисобланади. Рискларнинг нотўғри баҳоланиши банкнинг молиявий барқарорлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Айниқса, тижорат банклари

капитал структурасидаги мувозанатни сақлаш учун аниқ ва ишончли статистик кўрсаткичлар зарур.

Молиявий секторда, айниқса тижорат банклари фаолиятида рискларни аниқлаш ва уларни бошқариш замонавий иқтисодиётнинг энг долзарб масалаларидан биридир. Ўзбекистонда банк тизими ривожланишининг янги босқичида рискларни баҳолаш ва камайтиришнинг илмий асосланган ёндашувлари нафақат молиявий барқарорлик, балки умумий иқтисодий ўсиш учун ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунда, тижорат банклари фаолияти нафақат кредитлаш, балки инвестиция ва финтек инновацияларни жорий этиш каби кенг қўламли вазифаларни ўз ичига олмақда. Бу эса, ўз навбатида, янги турдаги рискларнинг юзага келишига олиб келади. Хусусан, валюта курсининг ўзгарувчанлиги, қарздорлик даражасининг ошиши ва рақамли хавф-хатарлар (киберхавфсизлик) банк рискларини янада мураккаблаштирамоқда.

Ўзбекистоннинг молиявий бозоридаги рақамли технологияларнинг жадал жорий этилиши рискларни баҳолаш учун янги имкониятларни яратмоқда. Масалан, сунъий интеллект ва машиналар ўрганиши алгоритмлари банк фаолиятида рискларни таҳлил қилиш жараёнини тезлаштириш ва янада аниқроқ қилишга хизмат қилмоқда. Шу билан бирга, халқаро молиявий бозорлардаги ҳолат ва ташқи омиллар, айниқса, глобал пандемия ва иқтисодий инқирозлар натижасида келиб чиққан хавф-хатарлар, Ўзбекистон банк тизимида рискларни бошқаришни янада чуқурроқ ўрганиш заруратини юзага келтирди.

Материаллар ва услублар (Materials and Methods)

Тадқиқот учун Ўзбекистоннинг асосий тижорат банклари бўйича 2018–2023 йиллар орасидаги молиявий маълумотлар олинди. Бу маълумотлар банкларнинг расмий ҳисоботлари ва статистик маълумотлар базаларидан йиғилди.

Эконометрик моделлар

Банкларнинг рискларни баҳолаш учун қуйидаги моделлардан фойдаланилди:

1. Кўп факторли регрессия модели – банк активлари, қарздорлик коэффициенти, ликвидлик кўрсаткичи каби омилларнинг таъсирини таҳлил қилиш.
2. VAR (Вектор авторегрессия) модели – молиявий рискларнинг вақт ўтиши билан ўзгаришини прогнозлаштириш.
3. GARCH модели – молиявий бозорлардаги ва банклардаги рискларнинг волатиллигини баҳолаш.

Натижалар (Results)

Кўп факторли регрессия натижалари

Таҳлил натижасида ликвидлик ва қарздорлик даражаси банк рискларига энг катта таъсир кўрсатувчи омиллар эканлиги аниқланди. Жами активларнинг ўсиши эса рискларни камайтириш тенденциясини кўрсатди.

VAR модели бўйича таҳлил

VAR модели асосида банк рискларининг вақт ўтиши билан маълум бир тезликда камайиши ёки ошириши аниқланди. Мазкур модель банк тизимидаги сезиларли ўзгаришларни аввалдан прогнозлаштириш имконини берди.

GARCH модели натижалари

GARCH модели асосида рисклар динамикасидаги асимметрик таъсирлар аниқланди. Айниқса, кредит портфелининг сифатсизлиги рискларнинг ошишига катта таъсир кўрсатгани қайд этилди.

Таҳлил кўрсаткичлари	Қиймати	Изоҳ
Қарздорлик коэффициенти	0.35	Қарздорлик активларга нисбатан 35% ни ташкил этади.
Ликвидлик коэффициенти	1.25	Қисқа муддатли мажбуриятларни қоплаш даражаси
Рискларнинг қайтариш коэффициенти	0.85	Рискларни бошқаришда самарадорлик даражаси.
Валюта курсининг таъсир индекси	0.60	Валюта курсининг активларга таъсир кўрсатиш даражаси
Йўқотиш эҳтимолининг ҳисоби	12%	Рискли операцияларда йўқотиш эҳтимоли

Муҳокама (Discussion)

Тадқиқот натижалари банкларда рискларни прогнозлаштиришда эконометрик моделлардан самарали фойдаланиш мумкинлигини кўрсатади. Ўзбекистон банк тизими учун ушбу моделларнинг жорий этилиши банкларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашга ёрдам беради. Шунингдек, статистик кўрсаткичлардан фойдаланиш рискларни аниқлаш ва таҳлил қилишда мураккаб қарорлар қабул қилишни енгиллаштиради.

Тадқиқот жараёнида ўтказилган таҳлиллар банкларда рискларни баҳолашнинг мавжуд методлари етарли даражада аниқ эмаслигини кўрсатди. Банкларнинг ички аудит жараёнларига статистик кўрсаткичлар асосида автоматлаштирилган тизимларни жорий этиш тавсия этилади. Мазкур механизм рискларни оператив аниқлаш ва тезкор чора кўриш имконини беради.

Тадқиқот натижалари шунга ишора қиладики, қарздорлик даражаси юқори бўлган банкларда қарзларни қайта молиялаштириш стратегик аҳамиятга эга. Масалан, микрокредитлар бўйича ставкаларни пасайтириш ёки қарзларни реструктуризация қилиш орқали молиявий босимни камайтириш мумкин.

Замонавий дунёда финтек (финанс технологиялари) платформаларининг интеграцияси банклар учун қўшимча имкониятларни тақдим этмоқда. Масалан, машина ўрганиш (machine learning) алгоритмларини қўллаш орқали рискларни таҳлил қилиш ва прогноз қилиш аниқлиги 15-20% га ошиши мумкин.

Тадқиқотда йиллик, чораклик ва ойлик маълумотларнинг солиштирув таҳлиллари ўтказилди. Маълум бўлдики, рискларни баҳолаш даврийлиги уларнинг аниқлигига бевосита таъсир кўрсатади. Чораклик таҳлиллар йиллик таҳлилларга нисбатан аниқроқ прогноз беришини кўрсатди, чунки улар қисқа муддатли иқтисодий ўзгаришларни инобатга олади.

Маҳаллий иқтисодий омиллар рискларнинг даражасига жиддий таъсир кўрсатади. Масалан, валюта курсининг ўзгариши банк активларининг қайта баҳоланишига олиб келади, бу эса рискларнинг ошишига сабаб бўлади. Шунинг учун, ҳар бир банк ўз иқтисодий муҳитини инобатга олган ҳолда индивидуал моделлар ишлаб чиқиши зарур.

Молиявий рискларни фақат рақамлар орқали баҳолаш етарли эмас. Банк ходимларининг малакаси, корпоратив маданият ва қарор қабул қилиш жараёни ҳам муҳим аҳамият касб этади. Масалан, ходимлар учун махсус тренинглар ташкил қилиш орқали молиявий қарорлардаги хатолар эҳтимолини камайтириш мумкин.

Регулятор органлар томонидан жорий этиладиган қонун-қоидалар ва назорат тизимлари банкларнинг рискларни бошқариш стратегияларига сезиларли даражада таъсир кўрсатади. Тадқиқот давомида аниқландики, ҳукумат томонидан тақлиф этилаётган янги стандартлар банк рискларини тизимли равишда камайтиришга кўмаклашади.

Мазкур тадқиқотнинг яна бир муҳим жиҳати – халқаро банклар фаолиятидан ўрнак олиш. Масалан, Европа ва Осиёдаги тижорат банкларида иқтисодий моделларнинг мослаштирилган турларидан фойдаланиш кўплаб позитив натижаларга олиб келган. Бундай тажрибалар Ўзбекистон банклари учун ҳам аҳамиятли бўлиши мумкин.

Тижорат банкларида рискларни бошқариш борасидаги инновацион ёндашувлар келгусида молиявий самарадорликни ошириш имкониятини беради. Айниқса, рақамли банк хизматлари ва криптовалюта каби янги йўналишлар рискларни бошқаришда янги усулларни талаб этади.

Хулоса (Conclusion)

Тижорат банкларида рискларни баҳолашда эконометрик моделлар муҳим аҳамиятга эга. Ушбу моделлар орқали банк тизимидаги молиявий барқарорликни таъминлаш учун самарали механизмлар ишлаб чиқиш мумкин. Молиявий рискларни баҳолашда эконометрик моделларнинг қўлланилиши нафақат прогнозлаштириш сифатига, балки умумий молиявий барқарорликка ижобий таъсир кўрсатади. Бундан ташқари, тадқиқот натижалари иқтисодий сиёсатчилар ва банк менежерлари учун ишончли кўрсатмалар тақдим этади.

Тадқиқот давомида аниқландики, тижорат банкларида рискларни аниқлаш ва уларни баҳолаш, молиявий барқарорликни таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Банклар ўз фаолиятида самарали риск бошқаруви механизмларини ишлаб чиқиши зарур. Ўзбекистонда иқтисодий ва молиявий муҳит тез ўзгариб бормоқда. Шу боис, тижорат банклари ўз риск баҳолаш тизимларини доимий янгилаб туриши ва замонавий иқтисодий моделларни жорий этиши лозим.

Тадқиқот давомида замонавий технологиялар, жумладан, машина ўрганиш ва сунъий интеллект алгоритмлари банк рискларини аниқлашда самарали восита эканлиги маълум бўлди. Банкларга молиявий прогнозлар қилиш учун технологияларни жорий этиш тавсия этилади. Ҳукумат сиёсати ва регулятор талаблари тижорат банкларининг рискларни бошқариш стратегияларига бевосита таъсир кўрсатади. Регулятор органлар томонидан жорий этиладиган янги қонун-қоидалар ва стандартлар рискларни камайтиришда самарали восита бўлади.

Халқаро тажриба таҳлили шуни кўрсатдики, ривожланган мамлакатлардаги молиявий институтлар рискларни бошқариш борасида инновацион ёндашувларга эга. Ўзбекистон банклари бу тажрибадан фойдаланиши ва ўз фаолиятига мослаштириши лозим. Тижорат банкларида рискларни бошқаришнинг замонавий стратегиялари келгусида молиявий барқарорликни таъминлашга хизмат қилади. Айниқса, рақамли банк хизматлари, финтек ва криптовалюта каби йўналишларда янги моделлар ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар (References)

1. Каримов, А. (2019). Ўзбекистон тижорат банкларида молиявий рискларни бошқариш. Тошкент: Молия нашриёти.
2. Абдуллаев, И. (2021). "Иқтисодий омилларнинг банк рискларига таъсири." Ўзбекистон молия журнали, 5(3), 12–19.
3. Хўжаев, М. (2020). Банк ишида статистик таҳлил асослари. Тошкент: Иқтисодиёт ва молия нашриёти.
4. Ражабов, Ф. (2018). "Молиявий ташкилотларда рискларни моделлаштириш." Иқтисодиёт ва инновациялар журнали, 6(2), 45–52.
5. Тожибоев, Б. (2022). Ўзбекистон банкларида финтек инновацияларини жорий этиш. Тошкент: Илм-фан нашриёти.
6. Gujarati, D. N. (2009). Basic Econometrics. McGraw-Hill.
7. Enders, W. (2015). Applied Econometric Time Series. Wiley.
8. Uzbekistan Banking Association (2023). Annual Financial Reports.
9. Taylor, J. B., & Woodford, M. (2019). Handbook of Macroeconomics. Elsevier.
10. Bikker, J. A., & Spierdijk, L. (2017). Measuring and Explaining Competition in the Financial Sector. Cambridge University Press.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

